

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(477.83/.86):94(470.41) «1676»

Іван Тимів

●

ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИЙ ПОХІД У ГАЛИЦЬКУ ЗЕМЛЮ В 1676 Р.: ОБЛОГА СТАНІСЛАВОВА

У статті здійснено спробу простежити похід турецько-татарського війська у Галицьку землю восени 1676 р., охарактеризовано чисельність військових сил обох сторін, маршрут ворожих загонів, захоплення ними замків і міст краю, обставини облоги османцями Станіславівської фортеці та її захист, стратегічне значення цієї події.

Серед тактичних прийомів ведення війни ординцями активно використовувалася тактика дроблення військових сил під час нападу, що сприяло підвищенню безпеки кінних підрозділів і давало змогу максимально збільшити грабіжницькі та руйнівні наслідки нападу.

Важливим сегментом татарського походу 1676 р. було захоплення людей у неволю (ясир), рухомого й нерухомого майна. Це ставало запорукою поліпшення матеріального становища ординців, давало їм зацікавленість щодо участі в наступних набігах. Для турецького султана й кримського хана грабіжницькі походи в українські землі були засобом реалізації їхніх зовнішньополітичних планів.

Ключові слова: похід, турки, татари, Станіславівська фортеця, облога, Ян Денненмарк.

На початку 30-х рр. ХХ ст. накладом автора вдруге вийшла друком історична розвідка¹ історика Чеслава Хованця «Станіславів 1676 р.»², присвячена 250-річчю оборони гарнізону Станіславівської фортеці під орудою коменданта Яна Денненмарка³ від татарських військ Ібрагіма-паші Шайтана у вересні 1676 р. Переклад цієї праці з польської мови виконав Юрій Угорчак⁴.

Загалом історична література, присвячена подіям 1676 р. на галицьких землях, не надто об'ємна. Цій темі присвячені розвідка Францішка Ключицького. Окрім відомості про облогу Станіславівської фортеці восени 1676 р. містяться у

1 Перше видання побачило світ в середині 1920-х рр.

2 Chowaniec Cz. Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów: nakładem autora. 1926. 18 s.

3 В історичній літературі немає одностайності в цьому питанні: Садок Баронч стверджує, що керівником оборони був Ян Камінський, підстароста, комендант фортеці, учасник битв з московитами під Чудновом (27. 09 – 2. 11. 1660 р.) на Житомирщині та з турками під Хотиним 11 листопада 1673 р., тоді як Чеслав Хованець комендантом фортеці і керівником оборони вважає полковника Яна Денненмарка [Баронч, Пам'ятники. С. 21–22; Howaniec Cz. Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów: nakładem autora. 1926. С. 12]. Не виключено, що обидва очільники спільно здійснювали керівництво обороною, виконуючи при цьому різні функції. Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 25–29.

4 Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 25–29.

працях Володимира Грабовецького⁵, Мартина Струмінського⁶, Івана Бондарева⁷, Садока Баронча⁸, Чеслава Хованця⁹, Домініка Хіровського¹⁰, Януша Волінського¹¹, Даміана Орловського¹², Марека Вагнера¹³ та інших.

Отже, фрагментарність відомостей про події турецько-татарського наступу в історичній літературі, певна упередженість зарубіжних авторів в оцінці значимості оборони Станіслава та відсутність цілісного дослідження з означеної проблеми зумовлюють актуальність вивчення походу турецько-татарських військ у Галицьку землю восени 1676 р.

Мета цієї статті – простежити похід турецько-татарського війська в Галицьку землю восени 1676 р., охарактеризувати чисельність військових сил обох сторін, маршрут ворожих загонів, захоплення ними замків і міст краю, обставини облоги турками й татарами Станіславської фортеці та її захист, значення цієї події в історії краю.

Методологічною основою написання статті стали наукові принципи системності, всебічності, історизму. У процесі дослідження означеної проблеми залучено проблемно-хронологічний та історико-порівняльний методи дослідження.

Джерельну основу публікації становлять «Реляція Дмитра Вишневецького з кампанії 1676 р.»¹⁴, «Щоденник Михайла Паца»¹⁵, листування короля Яна Собеського з підданими¹⁶ та інші.

Воєнно-політичне становище Речі Посполитої напередодні вторгнення османських військ було складним. Король Ян Собеський (коронований 2 лютого 1676 р.), враховуючи всі ризики майбутньої воєнної кампанії, запропонував сейму збільшити чисельність армії до 50 тис. коронного й 16 тис. литовського війська, що й було погоджено на коронаційному сеймі. До того ж король пропонував доозброєння легкої кінноти й панцерних списами, підвищення оплати драгунам, включення до військового реєстру 4 тис. козаків тощо. Однак зреалізувати ці плани не вдалося. А тим часом на початку червня 1676 р. з метою захисту Руського воєводства й Волині створено два військові табори: для коронних військ біля Щирця (Львівська земля), а для литовських – під Берестечком. Проте військо збиралося вельми повільно, до того ж, воно було малочисельне, тому від генеральної битви довелося відмовитися.

5 Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. Т. 3. Івано-Франківськ, 1993. С. 60–61; Його ж Історія Івано-Франківська (Станіслава). З найдавніших часів до початку XX ст. Т. 1. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. С. 36–40; Його ж Ілюстрована історія Прикарпаття. Друга полов. XVII–XVIII ст. Івано-Франківськ, 2003. С. 76–78.

6 Струмінський М. Історія міста Станіслава / переклад з російської І. Бондарева та І. Монолатія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 54 с. (Серія «Моє місто» № 8).

7 Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 124 с. (Серія «Моє місто» № 2); Його ж Історія Станіславської фортеці. Станіславська фортеця. Збірник статей / упорядники: Іван Бондарев та Зеновій Федунків. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 7–18. (Серія «Моє місто» № 26).

8 Barącz S. Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i rękopismów zebrał x. Sadok Barącz (od 1383–1799) Lwów: nakł. Manieckiego, druk. Ossolińskich, 1855. – 310 s.; Його ж Pamiętnik miasta Stanisławowa Lwów, druk. Zakł. Nar. Ossolińskich, 1858. 191 s.

9 Chowaniec Cz. Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów: nakładem autora. 1926. 18 s.; Його ж Sobieski w Stanisławowie. Kurier Stanisławowski, 1933, 16 września.

10 Chirowski D. Dzieje miasta Tyśmienicy. Lwów, 1938. 73 s.

11 Woliński J. Diariusz Micha[ła] Paca // Przegląd Historyczno-Wojskowy / Redaktor Laskowski Otton. Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne. Tom II. Zeszyt 1. Warszawa, 1930. S. 152–156; Його Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 293–303; Його ж Od Chocimia do Żórawna (1673–1676) // Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności. T. XLIX. Kraków, 1948. S. 235–238.

12 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. 252 s. (seria: «Historyczne bitwy»).

13 Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. 375 s.

14 Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 293–303.

15 Woliński J. Diariusz Micha[ła] Paca // Przegląd Historyczno-Wojskowy / Redaktor Laskowski Otton. Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne. Tom II. Zeszyt 1. Warszawa, 1930. S. 152–156.

16 Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676 / Studia i materiały do historii wojskowości. Tom XVI. Część I. Warszawa, 1970. S. 233–240.

Непевною була й політична ситуація. Під впливом габсбурзької агітації озвалися певні особи супроти короля, які побоювалися, що Собеський використає армію для запровадження абсолютизму в країні й для розправи над прихильниками брандербурзького претендента на престол. На зовнішньополітичній арені польські дипломати на чолі з Яном Карвовським ще з кінця 1675 р. за посередництва Франції, Молдавії й Семигороддя вели перемовини з Портою про мир¹⁷. За таких несприятливих політичних обставин й розпочиналася осіння воєнна кампанія 1676 року.

Перш ніж перейти до розгляду походу османських і татарських військ у галицькі землі, варто схарактеризувати стан оборони краю.

Формування системи оборони Галицької землі Руського воєводства відбувалося під впливом нових зовнішньополітичних і внутрішньополітичних чинників, які спонукали королівських чиновників, магнатів та шляхту до дій, що коригували доктрину безпеки східних кресів. Концепція організації державного захисту складалася з трьох елементів: інформування про небезпеку й відстежування руху супротивника; пасивного захисту з використанням оборонних об'єктів; активного протистояння нападникам силами військових підрозділів¹⁸.

Важливим чинником будівництва оборонних об'єктів Галицької землі були військові дії сусідніх держав: Османської імперії та її васала – Кримського ханства. Однак головним фактором його активізації послужило збільшення кількості татарських і турецьких нападів. Незважаючи на реальну небезпеку, роль активної оборони часто зводилася нанівець через нечисленне наймане військо, слабку його організованість, а також утримання магнатами власних надвірних хоругв. Завданням підрозділів оборонних відділів на чолі з польним гетьманом була зупинка великих сил супротивника. Проте слабка мобільність шляхетських підрозділів не могла скласти конкуренцію рухливим чапулам степовиків. Основний тягар оборони лягав на пасивний захист з використанням оборонних об'єктів. Укріплені міста, замки, інкастельовані церкви, костели, монастирі, імпровізовані сільські укріплення надавали захист місцевому населенню й служили опорними пунктами й базою провіанту для «поточної оборони». Замки в Галицькій землі були побудовані вельми густо, тому розміщувалися не оборонними лініями, а групами: Червоногородський, Язловецький, Бучацький, Теревовлянський, Коропецький, Коломийський та Галицький належали до західно-подільської групи. Оборонні об'єкти Галицької землі розташовувалися за принципом надрічних оборонних ліній уздовж Дністра, Прута, Бистриці, Золотої і Гнилої Липи, Стрипи, Серету, Збруча¹⁹.

У першій половині XVII ст. західноєвропейські фортифікатори в Руському воєводстві будують перші об'єкти бастионного типу. Бастионна система оборони поступово витісняє баштово-стінові оборонні об'єкти, хоча й не стає масовою. Мури зводять нижчими, місця веж і башт займають земляні чи деревоземляні бастеї й бастиони, придатні для ведення не тільки фасового, а й фланкового вогню. Оборонні об'єкти нового типу стають складовою частиною «магнатської системи фортець»²⁰.

Головними опорними пунктами у Галицькій землі були Богородчанська (1640-ті рр.), Станіславівська (1662) і Маріямпільська (1692) фортеці бастионного²¹ типу. Важливе оборонне значення мала також Пнівська фортеця²².

Історик Зеновій Федунків виділяє чотири періоди активізації фортифікаційного будівництва: перший охопив 1600–1610 рр. (закладення і модернізація замків), другий – 1624–1648 рр. (будівництво нових замків і міських укріплень на фоні економічного

17 Chowaniec Cz. Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów: nakładem autora. 1926. – С. 4; Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 205–208.

18 Федунків З. Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об'єкти культурної спадщини (1434–1772 рр.): дисертація канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2017. С. 88, 90.

19 Федунків З. Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об'єкти культурної спадщини (1434–1772 рр.): дисертація... С. 92.

20 Федунків З. Станіславів на давніх мапах та планах. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2014. С. 5–6, 30–31; Його ж Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об'єкти культурної спадщини (1434–1772 рр.): дисертація... С. 104.

21 Podhorodecki L. Chanań Krumski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w. Warszawa, 1987. S. 95.

22 Мицан М. Пнівський замок // Західний кур'єр. 2004. 30 верес. № 41. С. 6

зростання), третій – 1658–1670-і рр. (модернізація найбільших замків і фортець на Золотому Шляху, викликана загрозою війни з турками), четвертий – 1690-і рр. (спорудження унікальної Маріямпільської фортеці)²³.

Упродовж третього і четвертого періодів активізації оборонного будівництва ініціативу у шляхти перехоплюють воєводи, великокоронні й польні гетьмани. Необхідність спорудження і зміцнення фортифікацій була викликана загрозою війни з османами. На заклик заможних шляхтичів до Польщі прибувають італійські, німецькі, голландські, французькі військові інженери й архітектори, які проектують твердині, використовуючи найновіші досягнення. У XVII ст. в Галицькій землі зводять бастионні замки та фортеці французької і голландської шкіл фортифікації. Пізніше місцева шляхта через відсутність коштів не могла дозволити собі запросити іноземних інженерів-фортифікаторів. Тому менші оборонні об'єкти продовжували будувати «доморослі архітекти», що не знали постулу мистецтва фортифікації й продовжували споруджувати замкові укріплення в системі середньовічної (баштово-стінової) фортифікації з невеликими модифікаціями щодо укладу стрільниць²⁴.

У 1670-х рр., готуючись до війни з турками і татарами, активну роботу з будівництва оборонних споруд у Руському воєводстві розгорнув великий коронний гетьман Ян Собеський. Фортеці і замки краю лежали майже в руїнах, і навіть якщо й деякі укріплення зберігали певну обороноздатність, то бракувало озброєння й залоги. Даремно гетьман намагався вплинути на сейми Речі Посполитої і короля, щоб зміцнити оборонні укріплення і забезпечити оплату жовнірам. Не дочекавшись підтримки, він на власні кошти укріплював замки і фортеці й постачав гарнізонам усе необхідне²⁵.

У 70-х рр. XVII ст. згадуються укріплене місто Калуш та 5 замків: Новицький, Калуський, Галицький, Станіславівський, Тисменицький²⁶. А на Галицькому Поділлі – фортеці в Бережанах, Бучач, Залозцях, Теревовлі, Язлівці²⁷ та ін. Значна частина цих оборонних об'єктів потребувала відновлення.

Звісно, гетьманові не вдалося належним чином забезпечити численні замки й фортеці Галицької землі, тому з приходом османських і кримських військ вони не були готові чинити належний опір напасникам, а тому ставали легкою здобичкою супротивника. Сучасників дивувала та обставина, що на шляху просування ворожих військ населення зайняло позицію вічікування й майже не чинило опору. В умовах загальної невідповідності до захисту оборонних об'єктів (за винятком небагатьох: Бережани, Галич, Єзупіль, Станіславів, Пнів та ін.) це було неможливо, фортифікації залишалися у напівзруйнованому занедбаному стані (Тисмениця, Глумач, Ягільниця, Язлівець та ін.), що засвідчує огляд Ульріха фон Вердума²⁸.

Про наближення турецької армії Ібрагіма-паші (правителя Кандії) до кордонів Речі Посполитої у Варшаві (до 1596 р. столицею був Краків. – **І. Т.**) було відомо ще в середині червня 1676 р. Одночасно з Криму насувалася армія татарського хана Селім Гірея I (1671–1678). Річ Посполита, приспана ілюзією миру, виявилася неготовою дати відсіч ворожій навалі. На всьому прикордонні від Залозець до Станіславова вартували лише невеликі військові загони²⁹.

Тим часом турецький воєначальник Ібрагім-паша, перетнувши Дунай неподалік Цецори, очікував на татарське військо, але 10 липня 1676 р. несподівано помер у таборі. Новим вождем турецької армії, що налічувала 80 тис. воїнів, обрано Ібрагіма

23 Федунків З. Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об'єкти культурної спадщини (1434–1772 рр.): дисертація... С. 105.

24 Там само. С. 107, 118.

25 Zielinski H. Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie // Przegląd historyczno-wojskowy. Warszawa, 1930. T. 2. Z. 1. S. 2, 3.

26 Zielinski H. Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie // Przegląd historyczno-wojskowy. Warszawa, 1930. T. 2. Z. 1. S. 33, 35, 38.

27 Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 297.

28 Сварник І. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі...1670, 1671, 1672... через Королівство Польське. Жовтень. 1983. № 10. С. 100–101.

31. Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 5–6.

на прізвисько Шайтан, діючого пашу Дамаска³⁰. Поміркованішим за Даміана Орловського у визначенні чисельності ворожого війська був Януш Волінський, який вважає, що Ібрагім-паша привів 25 тисяч воїнів, а кримський хан Селім Гірей – 30 тисяч³¹. Об'єднане військо налічувало 55 тис. вояків. На думку Януша Паєвського, під орудою Ібрагіма-паші було близько 40 тис. турків і стільки ж орди³². Разом майже 80 тис. воїнів. Отже, сучасні дослідники подають чисельність військ супротивника зі значними розбіжностями, що зумовлено використанням різних джерел. Беручи до уваги статус командувачів, ближчими до реальності є обчислення Януша Волінського – 55 тис. турків і татар. Король Ян Собеський зміг протиставити цій потузі лише 20 тис. воїнів³³.

Тим часом новий очільник османської армії також не наважувався самостійно вторгтися у володіння Речі Посполитої й продовжував очікувати на підхід татар. Він наказав війську, підвладному османам молдавського та волоського господарів, до приходу орди збудувати неподалік Хотина міст через Дністер для переправи об'єднаних сил.

Обидва війська об'єдналися біля Кишинева й вирушили в напрямку Кам'янця й Хотина. Перші сутички з ординцями мали місце поблизу Устя (*сьогодні це с. Зелене Устя Монастириського району Тернопільської області. – І. Т.*). Тут ротмістр Андрій Демідецький зіткнувся з татарським чапулом, який повертався з ясиром з-під Богущова (Бовшева) й Рогатина. Від полонених татар гетьмани дізналися про подальші плани орди³⁴.

3 серпня турецько-татарське військо пододало Дністер й рушило в напрямку Чорткова, де турки опанували замок, а Ягельницьку твердиню захопили одним легким штурмом. 1 вересня через недбалість коменданта без опору піддався Язловець, де фортецю було зруйновано. Ібрагім без спротиву зайняв замки в Бучачі, Золотому Поточі, Раківці. Тим часом татарські чапули з-під Язлівця попрямували в околиці Стрия, Дрогобича, Самбора, розійшлися в різних напрямках Галицької землі, зокрема в керунку Коломиї, Пнева, Маняви, Солотвина. Вони зайняли недостатньо укріплену Тисменицю, а далі, рушили на Станіславів, Єзупіль, Галич³⁵. У листі Яна Собеського від 10 серпня 1676 р. мовиться про різні напрямки руху ворожих сил: «одні пішли за Дністер Єзупіль, Галич, Тисменицю добувати, а інші – до Станіславава»³⁶.

Подолавши Дністер, передові загони татар завдали руйнівного удару Городенківському замку, яким тоді володів Іоанн Потоцький, Брацлавський воєвода. Напад стався другого дня після свята Івана 9 липня 1676 р. (*тут слід читати 9 серпня або це був якийсь окремих набіг, бо 9 липня османи були ще на Дунаї. – І. Т.*). Напасникам дісталися чотири гармати, з яких одна пошкоджена, гонтовий мушкет, 22 гаківниці, з яких 11 без лож, одна зламана рушниця, продукти харчування, коштовності³⁷. В умовах вельми повільного збору польського війська та недостатньої його кількості на військовій раді (12. 09. 1676 р.) з метою стримування натиску татар було прийнято рішення спрямувати один відділ із 3 тис. кінноти на чолі з холмським старостою Жевуським під Тернопіль, а

30. Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 209; Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 295.

31. Woliński J. Od Chocimia do Żórawna (1673–1676) // Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności. T. XLIX. Kraków, 1948. S. 237.

32. Pajewski J. Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich / Janusz Pajewski. Poznań: Wyd-wo Poznanskie, 2003. S. 187.

33. Тимів І. Битва під Журавном 1676 р. // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2018. № 4 (142). С. 18.

34. Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. С. 208, 209; Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 295, 296.

35. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. Т. 3. Івано-Франківськ, 1993. 60–61; Chowanec Cz. Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów: nakładem autora. 1926. С. 6; Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 297.

36. Jan Sobieski Listy do Marysienki, oprac. Leszek Kukulski. – Warszawa: Czytelnik, 1962. С. 461.

37. Сіреджук П. Городенківська фортеця // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. Городенка, 2014. Ч. 24–25. С. 164.

другий чисельністю біля 5 тис. воїнів під орудою коронного стражника Міхала Зброжка – на Покуття. Тут відділи М. Зброжка тричі успішно зближалися в двобою з чапулом Алі-мурзи поблизу Устя (*село Снятинського району Івано-Франківської області*. – *І. Т.*), Кулачківців й Делятина³⁸.

15 серпня Міхал Зброжка отримав королівський наказ – «зруйнувати міст через Дністер». 19 серпня п'ятдесят польських хоругв разом із козацькими полками Тимофія Барабаша (1000 вершників) та кількома сотнями добровольців зі Станіславава напали на молдавсько-татарську варту, що пильнувала міст. Нападники частково порубали й спалили переправу. Кримський хан був розлючений цією зухвалістю, обіцяв «з ясиру будувати дороги та поруйнувати замки й міста краю». Пошкодивши міст, Зброжка розбив турецько-татарський відділ на лівім березі Дністра та біля Кам'янця й разом з Жевуським попрямував до Щирця, де збиралося польське військо³⁹. Про втрати відділу Зброжка під час збройних зіткнень з татарами Даміан Орловський воліє не згадувати, адже командувач польського відділу розпорочив свої сили: шість хоругв він залишив для захисту Волині⁴⁰. Загалом полякам й козакам тоді поталанило, бо за півтори милі від хотинського мосту кочувала ціла орда⁴¹. У випадку її наближення відділ Зброжка міг загинути повністю. Ординці дізналися про дії поляків, але запізно – ті встигли відійти. Важливо також з'ясувати стан обороноздатності Станіславівської фортеці напередодні появи супротивника. У 1662 р. київський воєвода Андрій Потоцький за проектом інженера-фортифікатора й підполковника пішої гвардії Франсуа Корассіні заклав Станіславівську фортецю. Найважливішим джерелом відомостей про первісний вигляд Станіславівської твердині є опис німецького мандрівника Ульріха фон Вердума (1632–1681), який відвідав Станіславів узимку 1672 року. Згідно з його нотатками, початково «укріплення складались з шести правильних земляних бастионів⁴², нижче яких частокіл з поставлених сторч цілих дубів. Замок теж дерев'яний, але вже звезено балки, цеглу й кам'яні плити для важкої будівлі»⁴³.

38 *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676 // Studia i materiały do historii wojskowości*. Tom XVI. Część I. Warszawa, 1970. S. 234; Wagner M. *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*. Tom 2. Zabrze, 2010. S. 245.

39 *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676 // Studia i materiały do historii wojskowości*. Tom XVI. Część I. Warszawa, 1970. S. 234; Orłowski D. *Chocim 1673* Warszawa: Bellona, 2007. S. 212 ; Pajewski J. *Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich* / Janusz Pajewski. Poznań: Wyd-wo Poznanskie, 2003. S. 187.

40 Тимів І. Битва під Журавном 1676 р. // *Сіверянський літопис*. Всеукраїнський науковий журнал. 2018. № 4 (142). С. 18.

41 *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676 // Studia i materiały do historii wojskowości*. Tom XVI. Część I. Warszawa, 1970. S. 235; Orłowski D. *Chocim 1673* Warszawa: Bellona, 2007. S. 211.

42 З метою відтворення первісної конструкції бастионів та куртин оборонної системи міста: побудови плану та поперечного профілю бастионової системи З. Лукомською було проведено натурні обстеження та обміри існуючого південно-західного бастиону в поперечному напрямку. Здійснені обстеження показали, що первісно конструкція бастионів та куртин складалася з земляного насипу, правильної геометричної форми, який був трохи ширший біля підшви, але поступово звужувався до верху. Нижня частина валу була облицьована цеглою із зовнішнього та внутрішнього боку, що забезпечувало її більшу міцність, а верхня частина – надшанець – була земляною. Крім того, надшанець у верхній своїй частині мав бійниці, пристосовані для стрільби, а в нижній частині невисоку, але широку полицю, так звану стрілецьку лавку, на якій розташовувались гармати з обслугою. Збереглася лише нижня частина бастиону, тобто його основа, яка має вигляд земляного насипу заввишки 4,3 м з зовнішнього боку та близько 2 м з внутрішнього. Земляний насип з обох боків облицьований цегляною кладкою, типовою для оборонних систем періоду XVII ст. Під час дослідження виявлено, що в деяких місцях муру протягом усієї його довжини проглядає білий камінь, очевидно, вапняк. На підставі даного спостереження, дослідниця дійшла висновку, що для забезпечення більшої міцності та надійності земляний насип було підсилено каменем, а потім облицьовано цегляною кладкою» [Лукомська З. *Місто Івано-Франківськ. Історія та сучасність*. С. 199–200].

43 Сварник І. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі...1670, 1671, 1672... через Королівство Польське. Жовтень. 1983. № 10. С. 100; Лукомська З. *Місто Івано-Франківськ – історія і сучасність // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Архітектура. Львів, 2004. № 505. С. 197.

Станіславівська фортеця, худ. Ігор Деркач

Фортеця мала форму правильного шестикутника (з шириною сторони 400 м) з додатковими бастіонами, редутами і фортом (див. фото). На вістрях шестикутника розташувались бастіони – зовнішні п'ятикутні укріплення, що давали змогу здійснювати фланкуючий мушкетний обстріл уздовж стін. Поперечний розріз стін складав земляний вал завширшки 20–30 м, зміцнений ззовні дубовими колодами⁴⁴.

Земляні роботи тривали впродовж 1662–1672 рр. Укріплення фортифікаційних споруд здійснювалося до 1682 р. під наглядом капітана Карла Бенуа. Після завершення будівельних робіт Станіславівська фортеця мала земляний вал висотою 10 м, шириною 4 м, зовнішні стіни були обкладені каменем із товщиною прошарку 1,7 м, а загальна товщина мурів становила близько 13,5 м. Валу укріплення були оточені ровом глибиною 3–6 м, шириною 26–28 м⁴⁵. Місто зі світом з'єднували три кам'яні брами⁴⁶. З північної сторони Галицька (Львівська) брама, з південно-західної сторони – Тисменицька (Кам'янецька) і з південно-східної – Вірменська (Заболотівська) фіртка. Від кожної брами був перекинутий довгий дерев'яний міст через рів, наповнений водою, і тільки за допомогою цих мостів можна було потрапити в місто⁴⁷.

Ці брами були вмуровані у вал, а зверху мали сторожові вежі⁴⁸. Підступи до міста мали свій природний захист: з трьох боків воно було оточене озерами й болотами, доступним було лише з півдня⁴⁹.

Ян Собеський, відвідавши 5 грудня 1673 р. Станіславівську фортецю, захоплювався роботою інженера з Авіньйону Франсуа Корассіні, який також брав участь у зміцненні замків у Галичі, Кам'янці, Меджибожі та інших містах.

Добротні фортифікації Станіслава дали змогу власникові твердині Андрію Потоцькому на чолі відділу із 1000 воїнів захищати місто й околиці від татарських наскоків у 1667 р., 1672–1675 рр., а навесні 1676 р., згідно з ляудою (ухвалою) сейму стосовно зміцнення порубіжних замків, під Станіславом розмістилися 50 хоругв коронного обозного Міхала Зброжка, які перешкоджали чапулам Алі-мурзи грабувати Покуття⁵⁰.

44 Станіславівська фортеця [Електронний ресурс] // URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

45 Бондарев І. Історія Станіславівської фортеці // Станіславівська фортеця. Збірник статей / упорядники: Іван Бондарев та Зеновій Федунків. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 9, 11–12; Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіслава). З найдавніших часів до початку ХХ століття. Т.1. Присвячується 337-й річниці виникнення міста Івано-Франківська. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. С. 39.

46 Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 27.

47 Гайковський С. Станіславів і його пам'ятки з давніх часів: переклад з пол. Юрія Угорчака. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. С. 15; Лукомська З. Місто Івано-Франківськ – історія і сучасність // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура. Львів, 2004. № 505. С. 198; Її ж Містобудування Західної України епохи бароко (сер. [середина] XVII ст. – кін. [кінець] XVIII ст.): дис. д-ра архітектури: 18.00.01. Львів, 2018. 102–103.

48 Гайковський С. Станіславів і його пам'ятки з давніх часів. С. 21.

49 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 215; Wagner M. Wojna polskoturecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. 246.

50 Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець При-

Під час осіннього наступу у 1676 р. турецько-татарської армії під орудою Ібрагім-паші напасники навмисне уникали битви у відкритому полі, маючи стратегічне завдання – захопити Покуття і перетворити його на турецьке володіння під зверхністю молдавського правителя⁵¹. Опанування турками й татарами Станіславова дало б їм контроль над Галицькою землею, а ординцям відкрило б шлях на Перемишль, Ярослав аж до Вісли⁵². Тому захист цієї твердині мав важливе стратегічне значення для Речі Посполитої, бо оволодіння нею відкривало б супротивникові шлях у глиб держави.

В умовах ненадійності тилу, зумовленого неготовністю більшості оборонних об'єктів до захисту, відсутності коштів на утримання війська, малочисельності армії та повільної її концентрації, стратегічний план короля Яна Собеського не міг передбачати генерального бою у відкритому полі. Задум воєначальника полягав у тому, щоб вклинитися між турками й татарами, розбити спершу хана, а потім ударити з тилу на основні турецькі сили, зайняті облогами фортець і замків. Однак реалії тогочасних подій змусили володаря відмовитися від цього плану й самому згодом перейти до оборони під Журавном⁵³.

Роль Станіславова у військових планах короля зводилася до того, щоб, з одного боку, розפורшити сили ворога й облогою Станіславівської фортеці затримати його подальше просування, а з іншого, погамувати грабіжницькі дії османців. Вороги вже встигли відправити ясир, вибраний в поселеннях на лівому березі Дністра. Важливим завданням було також стримати татар, які спустошували околиці Стрия й Дрогобича. Собеський розумів також, що у випадку опанування турками й татарами Станіславова там буде залишено потужний османський гарнізон, і фортеця стане опорним пунктом встановлення турецького панування у Руському воєводстві. Допускаючи можливість її захоплення, а також виходячи з інших стратегічних і тактичних міркувань, король вирішив закласти табір під Журавном і в такий спосіб стягувати на себе всю османську потугу до настання осінньої негоди й холоду. Зважаючи на все сказане вище, вважаємо безпідставним твердження польського історика Констани Гурського про те, що «Станіславів не мав жодного стратегічного значення на військовій шахівниці цього краю»⁵⁴.

Тим часом, щоб призупинити просування турецько-татарських військ, коронний обозний Міхал Зброжко й знищив уже згадуваний міст через Дністер. Але цей диверсійний акт ненадовго затримав напасників. Адже за чотири дні був споруджений новий міст, і похід турецького війська продовжувався. Першим, згідно з реляцією Д. Вишневецького, турки захопили Чортків. Другою впала Ягельниця, польська армія з-під Щирця відійшла до Львова, туди ж 10 вересня попрямував й М. Зброжко. 13 вересня назустріч османцям відправлено делегацію для переговорів про мир. А тим часом турки, захопивши Бучач, повернули на Покуття. Пустивши попереду татар, вони пішли здобувати Станіславів. А щоб ввести поляків в оману, Ібрагім-паша здійснив обманний маневр у напрямку Львова, щоб стягнути туди польські війська й звільнити станіславівський напрямок. Головною метою походу напасників була Станіславівська фортеця та найзаселеніші Галицький і Коломийський повіти Галицької землі, котрі мали бути включені до уже захопленого Поділля й Молдавії. Отож від опору Станіславова залежала доля краю і результат осінньої кампанії 1676 р.⁵⁵

Дещо по-іншому описує просування турецької армії історик Мартин Струмінський. «У здобутих замках Ягельниці, Чорткові, Бучачі та Язлівці, – пише дослідник, – турки залишили сильні залоги. Не оволодівши Бережанами, Ібрагім рушив до Дністра, карпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 27.

51 Zielinski H. Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie // Przegląd historyczno-wojskowy. Warszawa, 1930. T. 2. Z. 1. S. 237.

52 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 216.

53 Woliński J. Od Chocimia do Żórawna (1673–1676) // Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności. T. XLIX. Kraków, 1948. S. 237–238.

54 Górski K. Jan III pod Żurawnem 1676 roku // Biblioteka Warszawska: Pismo miesięczne poświęcone nauce, literaturze, sztukom i sprawom społecznym. T. III. Warszawa: Drukarnia Józefa Sikorskiego, 1896. S. 76.

55 Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 26; Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 297.

подолавши ріку поблизу Нижнева (Тлумаччина), вступив на Покуття з метою його захоплення і передачі його в якості турецького лену волоському господареві Георгію II Дуці (1674–1678)»⁵⁶.

Отже, за М. Струмінським, турки дійшли до Язлівця і Бережан, біля яких повернули до Дністра і форсували ріку біля Нижнева. Чеслав Хованець вважає, що прихід османів на Покуття стався ще біля Бучача, а Дністер турецька армія пододала поблизу с. Устя на Поділлі⁵⁷. Така невідповідність може бути пов'язана із просуванням різних відділів турецького війська, які одночасно були помічені як біля Нижнева, так і поблизу Устя (на Поділлі). Однак стратегічний напрям їхнього руху був один – Станіславів.

Далі ординці 11 вересня спустошили Тисменицю, в якій костел, монастир, церкви, замок і шляхетські двори спалили, одних людей знищили, а інших забрали у неволю. Татарські відділи здобули Коломию, Скит Манявський, Солотвино, намагалися штурмувати Пнів, де заховався Петро Куропатва із шляхтою. В іншому напрямку татари зруйнували Чернелицю, Галич та Єзупіль⁵⁸. Напад 1676 р. був особливо руйнівним, впало 13 замків, однак ані штурмом, ані облогою Пнівську твердиню турецько-татарське військо здобути так і не спромоглося⁵⁹.

Під час успішної облоги польського табору під Журавном один із турецьких відділів оточив Галицький замок, який без жодного опору здав ворогові комендант Ляховський. Твердиня була цілковито спалена. Лише мури залишилися⁶⁰.

У Станіславівській фортеці, добре забезпеченій провіантом і спорядженням, знаходився доволі чисельний гарнізон (2700–4000 воїнів) під командуванням полковника Яна Денненмарка. Серед захисників твердині були й два полки козаків⁶¹ Барабаша⁶². У кількісному виразі сили захисників твердині виглядали так: полк драгунів Яна Денненмарка – 218 вершників, піхотний полк єпископа Трембіцького – 400 осіб, полки воеводи серадзького – 332 воїни, воеводи київського – 383 жовніри, гетьмана польного литовського – 283 вояків. Чисельність відділів виправи димової та піхоти ланової (вибранці) Руського воеводства не встановлено. Козацькі полки налічували 1000 шабель. Загін панцерних господаря Костянтина – 37 вершників, хоругва панцерна Александра Гарволінського мала у своєму складі 91 особу. Козацькі загопи на службі у магнатів: Яна Токажевського – 35 вершників, Казимира Грудзінського – 54 вершники, Станіслава Опалінського – 67 вершників⁶³. Разом – 2900 воїнів.

Згідно з обчисленнями Марєка Вагнера, чисельність польсько-литовсько-козацького війська становила 2700 вояків, що не надто дисонує із визначеною, а якщо до зазначеної кількості додати не згадані надвірні хоругви Андрія і Фелікса Потоцьких, Михайла Радзивіла та Михайла Паца⁶⁴, то розбіжність числових показників буде мінімальною.

56 Струмінський М. Історія міста Станіслава / переклад з російської І. Бондарєва та І. Монолатя. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. С. 20–21.

57 Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака. Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 26, 28.

58 Barącz S. Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i rękopismów zebrał x. Sadok Barącz (od 1383–1799) Lwów: nakł. Manieckiego, druk. Ossolińskich, 1855. S. 232; Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 297.

59 Мицан М. Пнівський замок. Західний кур'єр. 2004. 30 верес. № 41. С. 6.

60 Łopuszański R. Zamek Halicki / R. Łopuszański // Młody krajoznawca. – Stanisławów, 1939. № 3–4. S. 8

61 Хованець Ч. Станіславів 1676 р. переклад з пол. Юрія Угорчака // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. 2014. № 24 (липень-грудень). С. 28.

62 Ідеться про Тимофія Барабаша, Охотницького полковника у Михайла Ханенка та у Євстафія Гоголя (1674–1676); козацького полковника на Правобережжі впродовж 1684–1695 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=2177>.

63 Woliński J. Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. // Przegląd Historyczno-Wojskowy. Tom II. Zeszyt II. Warszawa, 1930. S. 297; Chowaniec Cz. Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów: nakładem autora. 1926. С. 12; Górski K. Jan III pod Żurawnem 1676 roku / Konstanty Górski // Biblioteka Warszawska: Pismo miesięczne poświęcone nauce, literaturze, sztuce i sprawom społecznym. T. III. Warszawa: Drukarnia Józefa Sikorskiego, 1896. S. 75–76; Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 211, 215.

64 Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. S. 246.

Якщо до визначеної кількості захисників гарнізону додати кількісно невідомий чисельний особовий склад відділів ланової й димової піхоти та волонтерів, то загальна чисельність гарнізону становитиме близько 4000 воїнів, що було цілком достатньо для ефективної оборони фортеці⁶⁵.

Польський історик Даміан Орловський вважає, що турецько-татарське військо прибуло під Станіславів 21 вересня, але ця дата не узгоджується з наступним перебігом подій, тому її слід вважати хибною. Облога Станіславівської фортеці розпочалася 12 вересня 1676 р., що відповідає повідомленням джерел, з чим погоджуються інші польські дослідники, зокрема Марек Вагнер⁶⁶.

Оборона Станіславівської фортеці розпочалася тоді, коли через Дністер переправилися усі турецько-татарські сили. Оскільки із трьох боків від Бистриці Солотвинської місто оточували озера і непрохідні болота, то наступу орди найбільше сподівалися з півдня на Тисменицьку і Вірменську брами. Дубовий ліс на південному сході та пагорб з боку давнього кладовища приховували рухи ворога. 12 вересня 1676 р. як стверджує Садек Баронч, основні сили Ібрагіма-паші були вже під Станіславовом⁶⁷.

Оточивши твердиню, османці запропонували гарнізону добровільно здатися й лише тоді, коли її захисники відкинули умови капітуляції, розпочалася облога. Наступальними діями орди керував татарський хан Селім Гірей, який спрямував атаки татарського війська на південні Тисменицьку й Вірменську брами, але обидві вони були відбиті захисниками фортеці під орудою Яна Денненмарка⁶⁸.

У результаті навальних штурмів міста були зруйновані східне й південне передмістя Станіславова. Саме тут, на невеличкому підвищенні, порослому лісом, званому Мокрець, розташувався табір турецьких військ, які надійшли Тисменицьким шляхом⁶⁹.

Добре підготовлений захист фортеці й несподівано впертий опір захисників дали змогу Янові Денненмарку здійснювати навіть вилазки у ворожий стан. Один із таких виходів здійснили піхотинці й драгуни фортечної залози. Під час цієї контракції було вбито двох пашів, захоплено чотири гармати та чимало спорядження. Османцям було завдано значних утрат⁷⁰.

Недостатня кількість джерел позбавляє змоги подати докладний перебіг облоги, але наявні матеріали підтверджують активність татар, які здійснювали напади на Тисменицьке й Заболотівське передмістя, палили тамтешні забудови, а мешканців забирали в ясир. Тим часом містяни, залучені до оборони, стійко захищали визначені їм для захисту ділянки земляних валів. Однак потужний гарматний обстріл турків завдав значних збитків місту⁷¹.

Довідавшись про наближення королівського війська, хан несподівано припинив атаки, зняв облогу й вирушив назустріч Собеському⁷². Марек Вагнер вважає, що відступ османських військ з-під Станіславова стався 18 вересня 1676 р., бо 19–20 вересня турки вже захопили замок в Єзуполі⁷³. Однак, невеликий замок у Єзуполі міг штурмувати лише один із османських чи татарських загонів, а основні сили, на нашу думку, до 22 вересня 1676 р. ще тримали в облозі Станіславівську твердиню.

Наступні бойові дії проти турків мали продовження 24 вересня під Войниловом, біля Завадки і Букачівців, де замкові залози ще оборонялися. Там Собеський громив передові османські загоони. Цього ж дня турки зруйнували Галич. Не бажаючи допустити падіння Станіславівської фортеці, Ян Собеський вирішив здійснити маневр наближення польських військ до Станіславова, щоб тим самим відтягнути татарські

65 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 215.

66 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 227; Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. S. 245.

67 Баронч С. Пам'ятки міста Станіславова / переклад з пол. і прим. Юрія Угорчака – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. С. 22.

68 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 217.

69 Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. S. 248.

70 Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. С. 12; Хованець Ч. Станіславів 1676 р. // Краєзнавець Прикарпаття: 2014. № 24. С. 28, 29.

71 Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. S. 248.

72 Orłowski D. Chocim 1673. Warszawa: Bellona, 2007. S. 217.

73 Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Tom 2. Zabrze, 2010. S. 249.

сили на себе⁷⁴. План Собеського спрацював. Селім Гірей, довідавшись про наближення польських військ, припинив облогу Станіслава і рушив у напрямку Журавна, де було вирішено закласти оборонний табір, розташування якого давало змогу контролювати львівський напрямок⁷⁵. Зазнавши значних збитків у ході оборонних боїв, місто Станіслав за рішенням вального сейму у Варшаві від 14 січня 1677 р. було звільнено на 12 років від сплати податків, за винятком коронних⁷⁶.

Витримавши облогу й штурми турецько-татарського війська, захисники Станіславської фортеці затримали супротивника й дали можливість королю Яну Собеському зібрати військо й закласти оборонний табір під Журавном. Головне – ворогові було створено ненадійний тил, у якому знаходилася не здобута Станіславська фортеця⁷⁷.

Таким чином, перебіг військового протистояння на території Галицької землі у вересні 1676 р. дає підстави вважати, що оборона Станіславської фортеці тривала з 12 до 22 вересня 1676 р. й для супротивника завершилася безуспішно. Втрати сторін, на жаль, установити не вдалося. Хоча, безсумнівно, вони були значними з обох боків. Оборона фортеці супроводжувалася навальними штурмами турецького війська і татар та збройними вилазками захисників фортеці до ворожих військових позицій. Несподівані напади на ворожий табір виснажували сили османців, змушували їх бути в постійній напрузі, а захисникам додавали впевненості. Успішна оборона твердині стала можливою тому, що залога мала досвідчених командувачів, достатню кількість вояків, озброєння, спорядження, боєзапасів і харчів. Облога фортеці завдала значної шкоди місту, були спалені південне й східне передмістя з житловими та господарськими приміщеннями, чимало людей потрапило в ясир. За винятком Станіслава, Пнева, Галича, Єзуполя, Манявського скиту й ще кількох оборонних споруд, решта замків не була підготовлена до захисту.

Розглянутий фактологічний матеріал засвідчує використання ординцями випробуваних досвідом попередніх нападів стратегії і тактики воєнних дій, які мали певні особливості.

У військовому плані похід турецько-татарських військ характеризувався непередбачуваністю напрямків просування відділів, їхньою високою мобільністю, значним територіальним обширом нападу, тотальним характером та узгодженістю дій татарських чапулів.

Особливостями тактичних дій османців і ханського війська також були: наявність розвідки, маневреність, практика облаштування польових таборів («кошів») – своєрідних військових баз тощо. Королівська армія поступалася ханському війську рухливістю, здатністю до швидких одночасних дій у різних місцях, проте вона теж мала добру розвідувальну службу, вправних гармашів, відділи важких гусарів, дії яких були ефективними в лінійному наступі, тощо.

Серед тактичних прийомів ведення війни ординцями активно використовувалися тактика дроблення військових сил під час нападу, що сприяло підвищенню безпеки кінних підрозділів і давало змогу максимально збільшити грабіжницькі та руйнівні наслідки нападу. Тому у вересні 1676 р. ординські відділи з'явилися одночасно в районі Устя, Нижнева, а згодом біля Солотвина, Маняви, Коломиї. Одночасні дії татар в оперативному зрізі створювали бажаний для них ефект перебільшення супротивником кількості ханського війська.

Важливим сегментом татарського походу 1676 р. було захоплення людей у неволю (ясир), рухомого й нерухомого майна. Це було запорукою поліпшення матеріального

74 Woliński J. *Diariusz Micha[ła] Pasa* // *Przegląd Historyczno-Wojskowy* / Redaktor Laskowski Otton. Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne. Tom II. Zeszyt 1. Warszawa, 1930. S. 152; Хованець Ч. Станіславів 1676 р. // *Краєзнавець Прикарпаття*: 2014. № 24. С. 28, 29.

75 Площанський В. Галицько-Руське місто Станіславів з достовірних джерел – переклад з польської Тараса Прохаська. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. С. 7; Woliński J. *Diariusz Micha[ła] Pasa* // *Przegląd Historyczno-Wojskowy* / Redaktor Laskowski Otton. Wydawany przez Wojskowe Biuro Historyczne. Tom II. Zeszyt 1. Warszawa, 1930. S. 152.

76 Баронч С. Пам'ятки міста Станіслава / переклад з пол. і прим. Юрія Угорчака – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. С. 22.

77 Струмінський М. Історія міста Станіслава / переклад з російської І. Бондарева та І. Монолатія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. С. 21.

становища ординців, давало їм зацікавленість щодо участі у наступних набігах. Для турецького султана й кримського хана воєнні походи були засобом реалізації їхніх зовнішньополітичних планів.

Водночас турецькі й татарські походи в українські землі спричиняли господарську руйну та обезлюднення краю, підвищували ризик виникнення економічної кризи в регіоні.

Оборона Станіславівської фортеці – одна з цікавих сторінок історії Станіслава, яка вартує подальшого вивчення із залученням османських джерел, повідомлень про цю подію в європейській періодиці, записках мандрівників та інших джерелах.

Важливим напрямком подальшого дослідження цієї проблеми є вивчення записів актових книг (попереджувальні королівські та гетьманські універсали, скарги шляхти про збитки, завдані набідами); виявлення неопублікованих матеріалів у вітчизняних і зарубіжних архівах; складання на їхній основі докладних карт-схем напрямків руху османських та ординських військ; археографічне опрацювання й публікація нововиявлених документів тощо.

References

- Baronch S. (2008). *Pamiętky miasta Stanyslavova / pereklad z pol. i prym. Yurii Uhorchaka*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia-NV.
- Bondarev I. (2007). *Fortetsia na Voloskomu trakti*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia-NV.
- Bondarev I. (2010). *Istoriia Stanyslavivskoi fortetsi. Stanyslavivska fortetsia. Zbirnyk statei / uporiadnyky: Ivan Bondarev ta Zenovii Fedunkiv*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia-NV.
- Haikovskiy S. (2007). *Stanyslaviv i yoho pamiatky z davnikh chasiv: pereklad z pol. Yurii Uhorchaka*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia-NV.
- Hrabovetskyi V. (1993). *Narysy istorii Prykarpattia. Druha polovyna XVII st. Vol. 3*. Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- Hrabovetskyi V. (1999). *Istoriia Ivano-Frankivska (Stanyslavova). Z naidavnishykh chasiv do pochatku XX stolittia. T. 1. Prysviachuietsia 337-y richnytsi vynyknennia mesta Ivano-Frankivska*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Nova Zoria.
- Hrabovetskyi V. (2003). *Pliustrovana istoriia Prykarpattia. Druha polov. XVII–XVIII st. Ivano-Frankivsk, Ukraine*.
- Lukomska Z. (2004). *Misto Ivano-Frankivsk – istoriia i suchasnist. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Arkhitektura. 505, pp. 197–201.
- Lukomska Z. (2018). *Mistobuduvannia Zakhidnoi Ukrainy epokhy baroko (ser. [sередyna] XVII st. – [kinets] XVIII st.)*. Doctor's thesis.
- Mytsan M. (2004). *Pnivskiy zamok. Zakhidnyi kurier*. 41. p. 6.
- Ploshchanskyi V. (2009). *Halytsko-Ruske misto Stanyslaviv z dostovirnykh dzherel pereklad z polskoi Tarasa Prokhaska*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia-NV.
- Svarnyk I. (1983). *Ulrikh fon Verdum. Shchodennyk podorozhi...1670, 1671, 1672... cherez Korolivstvo Polske. Zhovten.10*, pp. 89–105.
- Siredzhuk P. (2014). *Horodenkivska fortetsia. Yamhoriv. Literaturno-kraieznavchyi i mystetskyi almanakh. Horodenka, 24–25*, pp. 162–167.
- Stanyslavivska fortetsia: Retrieved from URL <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
- Struminskyi M. (2007). *Istoriia mesta Stanislava / pereklad z rosiiskoi I. Bondareva ta I. Monolatiia*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia-NV.
- Tymiv I. (2018). *Bytva pid Zhuravnom 1676 r. Siverianskyi litopys. Vseukrainskyi naukovi zhurnal*. 4, pp. 15–29.
- Fedunkiv Z. (2014). *Stanyslaviv na davnikh mapakh ta planakh*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Lileia NV.
- Fedunkiv Z. (2017). *Oboronni sporudy Halytskoi zemli Ruskoho voievodstva yak obiekty kulturnoi spadshchyny (1434–1772 rr.)*: Candidate's thesis.
- Khovanets Ch. (2014). *Stanyslaviv 1676 r. / pereklad z pol. Yurii Uhorchaka. Kraieznavets Prykarpattia: rehionalnyi naukovy-metodychnyi almanakh*, pp. 25–29.
- Barącz S. (1855). *Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzę dowych lwowskich i rękopismów zebrał x. Sadok Barącz (od 1383–1799)*. Lwów, Poland: nakł. Manieckiego, druk. Ossolińskich.

- Barącz S. (1858). Pamiątki miasta Stanisławowa. Lwów, Poland: druk. Zakł. Nar. Osolińskich.
- Chirovski D. (1938). Dzieje miasta Tyśmienicy. Lwów, Poland.
- Chowaniec Cz. (1926). Stanisławów w 1676 roku. Stanisławów, Poland: nakładem autora.
- Chowaniec Cz. (1933). Sobieski w Stanisławowie. Kurier Stanisławowski, 16 września.
- Górski K. (1896). Jan III pod Żurawnem 1676 roku Biblioteka Warszawska: Pismo miłośnicze poświęcone nauce, literaturze, sztukom i sprawom społecznym. Vol. III. Warszawa, Poland: Drukarnia Józefa Sikorskiego, pp. 69–86.
- Jan Sobieski (1962). Listy do Marysienki, oprac. Leszek Kukulski. Warszawa, Poland: Czytelnik.
- Kluczycki F. (1876). Żurawińska. R. 1676. Pod 200-Letnia Rocznice. Kraków, Poland.
- Łopuszański R. (1939). Zamek Halicki. Młody krajoznawca. Stanisławów, 3–4, pp. 7–8.
- Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676. (1970). Studia i materiały do historii wojskowości. Vol. XVI. P. I. Warszawa: Poland.
- Orłowski D. (2007). Chocim 1673. Warszawa, Poland: Bellona.
- Pajewski J. (2003). Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich. Poznań, Poland: Wyd-wo Poznanskie.
- Podhorodecki L. (1987). Chanat Krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w. Warszawa, Poland.
- Wagner M. (2010). Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676. Vol. 2. Zabrze, Poland.
- Woliński J. (1930). Diarijusz Micha[ł]a Paca. Przegląd Historyczno-Wojskowy / Laskowski Otton (Ed.). Vol. II, Warszawa, Poland: Wojskowe Biuro Historyczne. pp.152–156.
- Woliński J. (1930). Relacja Dymitra Wiśniowieckiego z kampanii 1676 r. Przegląd Historyczno-Wojskowy. Vol. II, Warszawa, Poland. pp. 293–303.
- Woliński J. (1948). Od Chocimia do Żórawna (1673–1676). Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności. Vol. XLIX. Kraków, Poland. pp. 235–238.
- Zielinski H. (1930). Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie. Przegląd historyczno-wojskowy. Warszawa, Poland. Vol. 2, pp. 1–38.

Тимів Іван Миколайович, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини, історик, член Національної спілки краєзнавців України (Калуш, вул. Винниченка 8/31, Івано-Франківська область).

Ivan Tymiv the Senior Research Worker of the Local History Museum of the Kalush District, historian, the member of the National Union of Local History of Ukraine (Kalush, Vynnychenka Street, 8/31, Ivano-Frankivsk District).

TURKISH-TATARIAN OUTING IN GALICIAN LAND IN 1676: SIEGE OF STANISLAVIV

This article covers autumn events in 1676 when the Turkish-Tatar army came to the Galician lands. Research resources are the testimony of the participants of hetman Dmytro Vyshnevetskyi, an author Communiqué of Dmytro Vyshnevetskyi from the campaign in 1676 and the diary entries of the Lithuanian hetman Mykhailo Pats. The narratives mentioned supplement documents, correspondence, the research of the historians Martyn Struminskyi, Cheslav Khovanets, Yanush Volinskyi, Damian Orlovskyi, Marek Vagner and others.

The consideration of the prerequisites of the campaign shows that the autumn military campaign of 1676 for King Jan III started under unfavorable foreign policy circumstances.

The organization of public protection consisted of three elements at that time: hazard reporting and tracing of the enemy; passive defense using defense facilities; active opposition to the attackers by the forces of the military units. The main responsibility of defense lay on passive defense with the use of defense facilities. Fortified cities, castles, encapsulated churches, churches, monasteries, and impromptu rural fortifications provided protection to the local population and served as strong points of defense. The main strong points in the Galician lands were Stanislaviv, Bogorodchanska, Pnivska, Tereboolia fortresses, Galitsky, Berezhany castles.

In conditions of general unpreparedness for protection of defense facilities, much of the fortifications remained in a dilapidated, neglected state. In general, the actual vulnerability of borders between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire lowered the effectiveness of the actions of the regular troop.

According to the calculations of experts, the participants of the campaign to the Galician land were about forty thousand Turks under command of Ibrahim Pasha and the same Tatar army of Khan Selim Gireya in autumn 1676. Altogether, almost 80 thousand soldiers. They were resisted by the royal army of Jan Sobieski with the number of 20 thousand soldiers. In conditions of the insecure rear area caused by the unpreparedness of most defense facilities to protect, the lack of funds for the maintenance of the troops, the paucity of the troops and its slow concentration, the strategic plan of King Jan Sobieski could not foresee a general battle in the open field.

The role of Stanislaviv in the military plans of the king was, on the one hand, to split forces of the enemy and to slow down its further advance by means of the siege of Stanislaviv fortress, and on the other, to prevent the predatory actions of the Ottomans. Jan Sobieski also understood that in case of capture of Stanislaviv by the Turks and Tatars there will be left a powerful Ottoman garrison, and the fortress will be the strong point of establishing the Turkish domination in the Russian Voivodeship.

The aim of the campaign was Stanislaviv fortress and the most populated Galician and Kolomyia counties of the Galician land, which were to be included in the already occupied Podillya and Moldavia. So, the destiny of the region and the result of the autumn campaign of 1676 depended from the resistance of Stanislaviv.

In Stanislaviv fortress, well-equipped with supplies and equipment, there was a numerical garrison (2700–4000 soldiers) under command of Colonel Jan Dennenmark. Among the defenders of the fortress were two regiments of the Cossacks of [Timothy] Barabash. The number of garrison was optimal for effective defense.

The siege of Stanislaviv fortress began on September 12, 1676. Having surrounded the fortress, the Ottomans offered the garrison to surrender voluntarily, and only when its defenders rejected the terms of surrender, a siege began. The Tatar khan Selim Gireya wholed the attacks of the Tatar troops on the southern Tyshmenytsia and the Armenian gates but both of them were reconquered by the defenders of the fortress under command of Jan Dennenmark, managed the offensive strategy of the horde.

As a result of the aggressive attack of the city, the eastern and southern suburbs of Stanislaviv were destroyed. The well-prepared defense of the fortress and the unexpectedly hard-fought opposition of the fortress's defenders allowed Jan Dennenmark even to carry out attacks in the enemy's camp.

Not wishing to allow the fall of Stanislaviv fortress, Jan Sobieski decided to make a maneuver of approaching of Polish troops to Stanislaviv. Knowing about the approach of Polish troops, Khan stopped the siege of Stanislaviv.

With stood the siege and attack of the Turkish-Tatar troops, the defenders of Stanislaviv fortress fought a delaying action and gave the opportunity to King Jan Sobieski to assemble an army, to establish a defensive camp near Zhuravnom. In general, the attack in 1676 was particularly devastating, 13 castles fell, dozens of towns and villages were demolished and burned.

Thus, the course of the military confrontation on the territory of the Galician land in September 1676 gives reason to believe that the defense of Stanislaviv fortress lasted from 12 to 22 September 1676 and ended unsuccessfully for the enemy. It was accompanied with the aggressive attack by the Turkish army and the Tatars and armed attacks by the defenders of the fortress to hostile military positions. Unexpected unsettling attacks on the enemy camp exhausted the Ottoman forces, forcing them to be in constant pressure, and added confidence to the defenders. The successful defense of the fortress became possible because the defense had experienced commanders, a sufficient number of soldiers, weapons, equipment, ammunition and food.

The analyzed factual material demonstrates the usage of the tested strategy by the Hordeans and tactics of military actions, which had some features. The most important features of the prompt actions of the Tatar troops were the unpredictability of the directions of advance, the high mobility of the cavalry, the significant area covered by the attack, the synchronicity of actions and the focus on the capture of «human slaves» (yasyr), the destruction of housing and economic objects.

Keywords: *outing, Turks, Tatars, Stanislaviv fortress, siege, Jan Dennenmark.*

Дата подання: 11. 02. 2019 р.